

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

MESCİD-İ NEBEVİ DERSİAMLARINDAN AHMET İLYAS'IN DÂHİLİYE NEZARETİNE VERDİĞİ H. 1333 TARİHLİ ARIZA ÖRNEĞİNDE OSMANLIDA ORTAYA ÇIKAN AHLAKİ ÇÖZÜMLERİN SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

İrfan BAŞKURT*

GİRİŞ

Bu bildiriye, Mescid-i Nebevi Dersiamlarından el-Hac Ahmet İlyas'ın Dâhiliye Nezaretine takdim ettiği H. 1333 (1915) tarihli Ariza'sında toplumda; özellikle de hanımlar ile talebeler arasında baş gösteren İslam inançları ve ahlakına aykırı davranışlar konu edilmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan dinî ve ahlaki sorunların çözümü için önerilerde bulunulmakta ve ortaya çıkan sorunların asayiş yönü itibarıyla da Dâhiliye Nazırı uyarılmaktadır.

Bildiriye ayrıca II. Abdülhamid'e (1876-1908) ait biri Hicri 15 Muharrem 1313/08 Temmuz 1895¹ diğeri Hicri 29 Rebiu'l-evvel 1322/13 Haziran 1904² tarihli iki ayrı fermana da yer verilmektedir. Buna göre bildiri, II. Abdülhamit ve V. Mehmet Reşat dönemlerinde (1895-1915) toplumda ve okullarda dinî ve ahlaki durum, şiir, edebiyat, tiyatro ve sinema ile ilgili gelişmelere yönelik ipuçları vermektedir.

A. DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

1. Batılılaşma çabaları ve eğitim-öğretim

Tanzimat dönemi, modernleşme çalışmalarının dinî ve millî değerlere göre yeniden yapılandırılması ilgili çalışmaların öne çıktığı dönemdir. Tanzimat'ın ilan tarihi olan 3 Kasım 1839, batılılaşma kapısının devlet tarafından resmen açıldığı tarihtir.³ Diğer bir ifadeyle Batının üstünlüğünün bir nevi devlet eliyle onaylanarak bir devlet politikası haline gelmesi ve tarihi sapmaların adeta dönüm noktasıdır.⁴

Osmanlı devletinde 17. Asırdan itibaren bir dizi yenilgiden sonra siyasi, askeri, ekonomik ve eğitim-öğretim alanlarında birçok eksikliğin farkına varılmış; çeşitli çareler aranmaya başlanmıştır. Eğitim ve öğretim mahalle mektebi, medrese ve cemaatlerin açtığı diğer okullarda yürütülürken, Tanzimat'la birlikte devletin açtığı rüştiye, mühendislik, tıp fakülteleri ve askeri okullarda yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılırken aynı zamanda eğitimde dünyevileşmeye doğru hızlı yöneliş başlamış, dinî karakterli medreseler yerine alternatif dünyevi karakterli okullar açılmaya başlanmıştır. Fakat bu yapılırken okulların insanları ahrete olduğu kadar dünya hayatına da hazırlaması gerektiği tartışılmıştır. Mesela 1839 tarihli Meclis-i Umur-u Nafia tarafından hazırlanan ve padişahın onayından geçirilen rapora göre maarifin gayesinin insanları hem dünyaya hem de ahrete hazırlamak olduğu vurgulanmıştır.⁵

Tanzimat döneminde yabancı devletlerle ilişkiler özellikle II. Mahmut zamanında ileri derecede artmış, Avrupa usullere yöneliş bu dönemde her geçen gün daha da önem kazanmıştır. 1834'ten itibaren Viyana, Paris ve özellikle Londra'ya gittikçe artan oranda genç ve subay gönderilmiştir. Tahsil gören bu öğrenci ve subaylar, daha sonra ülkeye dönmüşler, devletin çeşitli kademelerinde vazife alarak devletin iç ve dış siyasetinde batı tarzı anlayış ve yöntemleri doğrultusunda belirleyici roller üstlenmişlerdir. 1856 yılında yayınlanan İslahat Fermanına eklenen bir madde ile gayri Müslimlere kültür bağımsızlığı, okul açma ve Türk okullarına giriş hakkı tanınmıştır. Bundan sonra azınlıklar eğitim alanında ciddi bir yapılanmaya gitmişler, memleketin hemen her tarafına millî ve dinî okullar açmışlardır. O kadar ki, ilerleyen yıllarda zararlı faaliyetlerde bulunan bu okullarla ilgili yasalar çıkarılmak zorunda kalmıştır. Ancak azınlıklar ve yabancı okulları, çıkartılan yasalar ve izlenen "Osmanlılık" üst kimliğine dayalı siyasete rağmen, ayrılıkçı emellerinden asla vazgeçmemişlerdir.

* Doç. Dr., İÜ. Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölüm Başkanı.

¹ BOA, MF. MKT (Maarif Mektûbî Kalemî), nr. 272/44, Rumi 26 Haziran 1311/Hicri 15 Muharrem 1313 (08 Temmuz 1895).

² BOA, YEE (Yıldız Evrakı), nr. 49/76, Rumi 1 Haziran 1320/Hicri 29 Rebiu'l-evvel 1322/13 Haziran 1904.

³ İsmail Çolak, *Doğu-Batı kavşağında Osmanlı*, Okul Yayınları, İstanbul 2004, s. 309.

⁴ Çolak, *a.g.e.*, s. 296.

⁵ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 103-104.

II. Abdülhamit döneminin (1876-1908) eğitim-öğretim anlayışı ve uygulamaları, II. Meşrutiyet dönemine de ışık tutmaktadır. Abdülhamid dönemi eğitimi-öğretim anlayışının karakteristik özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu dönemde eğitim-öğretim alanında önemli atılımlar yapılmış, okullaşmada ciddi aşamalar kaydedilmiştir. Cehaletin yok edilmesi amacıyla maarif hizmetlerinde öncelik Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere kaydırılmıştır.⁶ 1876 anayasası (Kanun-u Esasi) ile ilköğretim mecburi hale getirilmiş, kız ve erkek çocuklara eşit eğitim imkânı sağlanmıştır. Müslüman çocuklarının ecnebi okullarına gitmesini önlemek ve Türk dilini ortak dil haline getirmek maksadıyla ecnebilerin de gidebilecekleri iptidaîlerin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Taşrada köylerin küçük ve dağınık olması sebebiyle eğitim-öğretim konusunda yaşanan sıkıntıları aşmak maksadıyla bölge okulları açılarak eğitim ve öğretim hizmetlerinin köylere kadar ulaştırılmasına çalışılmıştır.⁷

Bu dönemde müesseselerde ve fikirlerde meydana gelen ikilik ve bunun kaçınılmaz sonucu olan eski-yeni tartışmaları, maarif alanına da yansımıştır. Eski okullara alternatif birçok yeni tip okul açılmış ve bu okullarda seküler/pozitivist temelli öğretim programı uygulanmıştır. Mesela II. Abdülhamit idaresinin ilk 15 yılında rüştiyelerden itibaren okullarda din ve ahlak ile ilgili derslere yer verilmemiştir. Söz konusu programların, yüksek okullar dâhil, eğitimin bütün kademelerinde harfiyen uygulanması sonucunda pozitivist ve materyalist düşünce yayılmış; din aleyhtarı ve toplumun geleneklerine ters düşen bir hayat tarzını benimseyen, başta padişah olmak üzere yönetime karşı sürekli muhalefet eden, dönemin deyimleriyle “*ahval ve atvarı garip nesiller*” yetiştirilmiştir. Bu nesil, disiplinsiz, kural tanımaz ve toplumun değerlerine ters düşen tavırlarıyla okullarda ve toplumda anarşinin artmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan olumsuzlukların sebebinin mevcut eğitim politikalarına bağlayan yönetim, eğitim ve öğretim kademelerinin tamamına aşama aşama dinî ilimler ve ahlak ile ilgili dersler koyma kararı almıştır.⁸ Eğitimde dinleşmeye dönüş, sadece okullara dinî ilimler ve ahlak derslerinin konulması veya bu yöndeki ders sayılarının artırılması ile kalmamış, aynı zamanda talebelerde bu yönde bilinç ve ideolojik kimlik kazandırmak maksadıyla İslam-Türk Sentezini gerçekleştirmek, bir hedef olarak belirlenmiştir. Etnik köken ve Hıristiyanlık temelli sorunlar sebebiyle bütünlüğün korunması amacıyla “Osmanlılık” siyaseti izlenmiş, ancak gayri Müslimlerin yine kendi millî okullarını tercih etmeleri üzerine, özellikle rüştiye programlarına İslami ve millî bir karakter verilmesi yoluna gidilmiştir. “İslam’ın ilerlemeye engel olmadığı; aksine en ziyade uygun bir din olduğu” itikadının tebaanın çocuklarına yerleştirilmesi için konuyla ilgili eserlerin okutulması hedeflenmiştir.⁹ II. Abdülhamit döneminde gerek maarif ve gerekse diğer alanlarda alınan kararların tamamı, çeşitli sebeplerle uygulanamamış olmakla birlikte bu dönemde alınan tedbirler, ileri sürülen fikirler ve uygulamalar, II. Meşrutiyet devri için de temel olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) azınlıkların ırk açısından farklı, ancak aynı dine mensup oluşlarını bahane ederek ayrılımları üzerine eğitimin ideolojik yönü Abdülhamit döneminden farklı olarak, “Türk-İslam Sentezi”ne dönüştürülmüştür. Böylece Türklüğe ait değerler öne çıkartılarak Türklerin, İslamî değerlere yer verilerek etnik kökenleri farklı Müslümanların bir arada tutulması amaçlanmıştır. Bu dönem II. Abdülhamid döneminde mezun olan veya okumaya devam eden talebelerin siyasi, idari ve sosyal hayatta etkin oldukları dönemdir. Dış işleri ve Harbiye’de söz sahibi olanlar, kısaca aydın ve elit tabaka ile muhalif yöneticiler, II. Abdülhamid’in açtığı okullarda yetişmişlerdir. Tanzimat sonrasında asker ve sivil bürokrasi dışında üç meslek grubu; öğretmenler, hekimler ve mühendisler, bu dönemde modernleşme militanı haline gelmişlerdir. Bu grup aynı zamanda Cumhuriyet döneminin de yönetici ve elit tabakasına kaynaklık etmiştir. Bu çerçevede Tanzimat döneminde Osmanlılık, II. Abdülhamit döneminde İslamcılık, II. Meşrutiyet döneminde ise Ulusçuluk ideolojisi, maarifin dinamiğini oluşturmuştur.¹⁰ Bu dönemin eğitim sloganı “Millî Eğitim”dir. Millî kavramı, Osmanlı yerine kullanılmakta olup bütün ulusu, İslam ise imparatorluk üzerindeki tüm Müslüman toplulukları kapsamaktadır.

2. Edebiyat, tiyatro ve sinema alanındaki yenilikler

Daha önce de belirtildiği gibi, Tanzimat ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi dinî düşüncede, ifadede ve dinî edebiyatta da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte yeni bir felsefe, yeni bir düşünce ve yeni bir edebiyat anlayışına doğru gidildi. Çok sayıda tercüme yapılmış, klasik hikâye tarzı yerine roman tercih edilmiştir. İlk dönem romanlarda millî karakter kendini hissettirmekle birlikte, ilerleyen dönemde edebiyat ve dinî düşüncede çok açık değişimler; özel ifadesiyle “sapmalar” meydana geldi.¹¹ Romanda konu olarak aşk, evlilik öncesi ilişkiler, Osmanlı erkeği ile ecnebi kadınları arasında yaşanan aşk ve evlilik ilişkileri ile kadının evde kapalı tutulması gibi konular

⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 114-118.

⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. 140.

⁸ Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, “Cami Md.”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c.VII, s. 81, 161, 195.

⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 176-179.

¹⁰ Geniş bilgi için Bkz.: Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyetten Bu Güne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim yayınları, 1. Başkı, İstanbul 2004.

¹¹ Orhan Okay, *Osmanlı Medeniyeti*, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 247.

işlendi.¹² Servet-i Fünun/Edebiyat-ı Cedide (1876-1909) adıyla bilinen dönemin edebiyat anlayışı çerçevesinde şiirin içeriğinde de önemli değişikliklere gidildi. Eski şiir yerine yeni bir şiir tarzı benimsendi ve şiire siyasi ve toplumsal eleştiriler girdi. Bu bağlamda kadın eğitiminin lüzumu, yeni fikirler ve ideolojilerle ilgili bilinçlendirme yoluna gidildi. Diğer yandan şiirde inançlar tartışılmaya başlandı. Mesela dönemin önde gelen şairlerinden Ziya Paşa, şiirlerinde kader konusuna yer vermekte ve iman-akıl ilişkisini irdelemekteydi. Eski şiir biçimini benimseyen Namık Kemal bile şiirlerinde millet ve hürriyet kavramlarını işledi. Dönemin II. Abdülhamit dönemi olduğu göz önünde bulundurulursa, şiirlerde hürriyet konusunun işlenmesi önemli bir husustur. Şiir ve edebiyatta toplumsal, siyasal fikirler, Allah'ı, evreni ve kaderi sorgulama, bazen başkaldırı ve bireyselleşme ile birlikte yeni bir insan algısı ortaya çıktı. Bu gidiş şiirin dünyevileştiğini göstermekteydi.¹³ Yine bu dönemde kendini "aydın" olarak gören yazarlar, halkı eğitmeyi ve etkilemeyi üzerlerine bir borç olarak görüyorlar ve edebiyatı bu amaçla kullanıyorlardı.¹⁴

Tiyatro alanında ise ilk başta Fransız oyunlarından bol miktarda çeviriler yapıldı. Ardından Şinasi, Namık Kemal ve Abdülhak Hamit gibi dönemin edebiyatçıları tarafından yerli tiyatro konuları yazıldı. Tiyatrolarda çeviriler sebebiyle batı tarzı bir hayat anlayışı ve batı kültürünün değerlerini içeren konular işlenirken, yerli türlerde toplumsal olayları anlatan konular ele alındı. Mesela Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" adlı eserinde genç kızların zorla evlendirilmeleri konusu işlendi.

Buraya kadar yenileşme hareketleri ve özellikle II. Abdülhamit dönemi ve sonrasının eğitim-öğretim ve sosyo-kültürel hayatına kısaca temas edildi. Şimdi ise bildiriye esas alınan Arıza, Arıza'nın ekli oldu İstida ile fermanlar ele alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır. Söz konusu belgelerin değerlendirilmesinde tarih sırası esas alındığından önce fermanlara yer verilecektir.

B. FERMANLAR VE ARIZA'DA SOSYO-KÜLTÜREL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. H. 15 Muharrem 1313/08 Temmuz 1895 tarihli Ferman

Bildiriye esas alınan 1895 tarihli söz konusu ferman, II. Abdülhamid'e ait olup onun vazifesindeki 19. yılına tekabül etmektedir. Bu yıllar, saltanatının ikinci 15. yılından itibaren yeni tip okullarda dini ilimler ve ahlak derslerine yer verilmeye başlandığı dönemi kapsamaktadır. Fermanda din ve ahlak eğitimi ile ilgili ele alınan konular incelendiğinde bizim yukarıda döneme ait ileri sürdüğümüz görüşleri destekler mahiyette olduğu görülecektir.

Fermandan hemen hemen bütün okul kademelerinde dinleşmeye doğru bir gidişin olduğu anlaşılmaktadır. Bu uygulamayla "talebelerin ahlakının güzelleştirilmesi ve en güzel bir şekilde terbiye edilmelerinin amaçlandığı" görülmektedir. Fermanda konuyla ilgili alınan önlemlerin başarılı olduğu; ancak arzu edilen nihai sonuca kavuşulabilmesi için daha fazla çaba ve gayret gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu sebeple:

1. Ülkede yeni açılan ve tesis edilen gündüzlü ve yatılı mülkiye mekteplerinde vazifeli imamlar tarafından öteden beri kaldırılmakta olan beş vakit namaz uygulaması devam edecektir.
2. Bu uygulama, Sadarettteki Mülkiye ve Sultaniler ile birlikte taşradaki yatılı idadileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.
3. Görülen lüzum üzerine hazırlanan ve peyderpey uygulamaya konulan yeni müfredat programının bir gereği olarak, İptidaî Mekteplerinden itibaren Rüştîye, İdadi ve Sultanilere kadar bütün eğitim-öğretim kademelerinde takriben 10 yıl devam eden öğretim süresince İlm-i Halden başlanarak aşama aşama Fıkıh, Akait ve benzeri dini ilimler ile Ahlak İlmî ve Terbiye Usulü öğretimine itina ile devam edilecektir.
4. Mülkiye Mektebi benzeri bütün yüksek okullarda yukarıda zikredilen ilimlerin yanı sıra, Fıkıh Usulü ile Tefsir ve Hadis ile ilgili meselelere ve diğer önemli konulara yer verilmektedir.
5. Böylece talebelerin ahlakının güzelleştirilmesi ve en güzel bir şekilde terbiye edilmeleri sağlanmış olmaktadır.
6. Talebelerin sergiledikleri güzel ahlak ve tavırlardan kazandıkları notlar karnelerine işlenmekte, böylece talebelerin hal ve hareketleri kontrol altına alınarak tevsik edilmektedir.

¹² Okay, *a.g.e.*, s. 249.

¹³ Nüket Esen, *Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü*, "Osmanlıda Dil ve Edebiyat" Yöneten Zafer Toprak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 259.

¹⁴ Esen, *a.g.e.*, s. 260-261.

7. Talebelerin üzerindeki olumsuzlukların azaltılması amacıyla çirkin/kötü ahlak ve fikir üreten erkek ve hanım öğretmenler, durumlarını ıslah etmeleri konusunda uyarılmaktadır. İslahı mümkün olmayan öğretmenler, saltanatça düzenlenen kararname gereği, okullardan uzaklaştırılmaktadır. Nitekim üç seneden beri tutulan konuyla ilgili istatistiksel veriler, bu uygulamanın başarılı olduğunu göstermektedir.
8. Ferman doğrultusunda yapılacak toplantıda alınacak olan kararlar, askerî okullarda da uygulanması için Bahriye ve bütün askerî mekteplerden sorumlu bakana, tebliğ edilecektir.
9. Yukarıda belirtilen hususlarda daha başarılı olunması ve arzu edilen sonuçların alınabilmesi için daha fazla çaba ve gayret gösterilmesi gerekmektedir.¹⁵

2. H. 29 Re. 1322/13 Haziran 1904 tarihli Ferman

Değerlendirilmesi yapılacak olan bu ferman, Sultan II. Abdülhamid'in emri ile Yıldız Saray-ı Hümayun Baş Kâtibi; günümüzün tabiriyle saray özel kalem müdürü tarafından kaleme alınmıştır. Fermada ele alınan hususların, aralarında Şeyhülislam'ın da bulunduğu Bakanlar Kurulunda görüşülmesi, alınacak önlemlerle ilgili Şeyhülislamın teferruatlı bir mütalaa yazması istenmektedir. Fermada ele alınan konuları, fermanın aslına mutabık kalacak şekilde maddeler halinde şöyle sıralaya biliriz:

1. Maarifin terakkisi, memleketin saadetini temin eden en önemli sebeplerdendir. Fakat bu terakki ancak idari, askerî, sanayi, ticari ve güzel ahlak alanlarında birlikte yürüdüğü zaman gerçekleşebilir. Yoksa terakki, bir memlekette yalnız; mesela Edebiyat namıyla bir takım muaşaka ve hükümet aleyhine politik fikirler üretmek, din tarafından yasaklanan işleri yapmak değildir. Çünkü bu işlerle uğraşmak, saadet değil yıkım getirir.
2. Müslüman halkın birliğinin korunması için dinî ve itikadi bağlar önemli bir unsurdur. Dinî ve itikadî bağların zayıflatılması, devlet ve memleket için ciddi bir tehlikedir.
3. İslam toplumu, muhtelif dilleri konuşan homojen bir yapıya sahiptir. Mesela Anadolu'daki Kürtler zaman zaman Ermenice, Rumeliler Rumca ve Slavca, diğer kıtalarda yaşayan halk ise Marunî'ce gibi mahalli dillerle konuşmaktadır. Bu sebeple İslam birliği ve millî bütünlüğün korunması için dinî itikadın muhafazası şarttır. Zira Din-i Mübin-i İslam, mukaddes ve celil olan hilafet makamı ve devletin bekasına hizmet ettirecek ve farklı Müslüman sınıflarının mutlu bir şekilde yaşamalarını sağlayacak bütün faziletlere sahiptir.
4. Ancak son zamanlarda bu gerçekler göz ardı edilmekte ve Edebi Neşriyat adıyla öyle yayınlar yapılmaktadır ki, bu durum memleket için ciddi bir tehlike arz etmektedir. Eğer bu kötü gidişe bir süre daha müsamaha edilir, gerekli tedbirler alınmaz ise, memleketi vahim bir gelecek beklemektedir.
5. Ecnebi okullarının faaliyetleri göz ardı edilmekte ve dikkatlerden kaçırılmaktadır. Zira bu okullara devam eden Müslüman çocuklarının kalben itikatlarının ne durumda olduğunu açıkça görmek mümkün olmamakla birlikte, çocukların bu okullardan mezun olduktan sonraki İslamiyet'e uymayan yaşantıları, teessüfe şayandır. Nitekim bu mezunlardan olan ve "İslam Maskesi" altındaki bir takım bozguncunun Müslüman halkın dinî ve ahlaki yaşantısını ifsat etme ve onları azdırmaya yönelik yaşantılarının zararları, apaçık ortadadır.
6. Ticaret ve sanatın gelişemediği Müslüman halk arasında, servet sahibi bazı kimseler bulunmakla birlikte, bunlar da servetlerini idare etmekten ve yerli yerine kullanmaktan acizdirler. Dolayısıyla bunların toplumdaki sayıları oldukça sınırlı kalmaktadırlar.
7. Gençler, muaşakaya dair romanların cazibesine kapılarak kendilerini helak edercesine romanlara kapıldıklarından, bu durum onların hal ve hareketleri ile ilgili nasıl bir sonuç vereceğini açıkça tayin etmektedir.
8. Romanlarda muaşaka ile birlikte cinayet ve politika konuları da işlenmektedir. Dolayısıyla hadiseye yarıktaki mülâhazalarla bakıldığında, romanların gençlerin ahlakını olumsuz yönde nasıl etkileyeceği aşîkârdır.
9. Müslümanlara ait yeterli sayıda ticarethane bulunmamakla birlikte, Müslüman mekteplerinden mezun olan talebelerin de ticaret ve sanata dair hevesleri bulunmamaktadır. Diğer yandan bu öğrencilerin ecnebilerin faydalı işleri ile ilgili imtiyazlı şirketlerine ilgileri de yoktur. Bu sebeple Müslüman öğrencilerin

¹⁵ BOA, MF. MKT (Maarif Mektûbî Kalemi), nr. 272/44, Rumi 26 Haziran 1311/Hicri 15 Muharrem 1313/08 Temmuz 1895.

çoğu romancılıkla meşgul olmaktadır ki, bu durum bir takım kötü ahlakın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

10. Mekteplerde okutulan Hikemiyata ait derslerin fen ile ilgili kısmı terk edilerek, sadece felsefe ile iştilal edilmektedir. Hâlbuki fen ilimlerinin öğretimi ne kadar faydalı ise, felsefe eğitimi de o derece zararlıdır. Bizde sanat ve ticaretten ziyade devlet dairelerinde terakki etme hevesi olduğundan talebeler daha çok felsefeye meyletmektedirler.
11. Öğretmenlerin sözlü ifadelerinin de talebeleri bir takım yanlışlıklara azmettirmeleri ihtimal dışı değildir. İşin önemi göz önüne alınarak, öğretmenlerin bu hususla ilgili durumları araştırılmalıdır.
12. Öğretmenlerin mekteplerde, özellikle hangi evsafa talebe yetiştirilmesi gerektiği konusunda düşünmeleri ve bu konudaki esaslar ve kanunlara göre hareket etmeleri icap etmektedir. Zira bir şeyin devam ve bekası, usul ve kaide ile mümkündür. Hal böyle olunca, öğretmenler bu esaslar çerçevesinde görevlerini yerine getirmelidir.
13. Dinî terbiye ve güzel ahlak, terakkiyatın (bilgi ve medeniyetçe yükseliş ve ilerlemenin) en büyük sebeplerinden biridir. Din-i Mübini İslam ise her türlü fazileti bünyesinde barındırmaktadır. Devletin bekası ise din ile kaimdir. Buna göre dinî itikadın muhafazasının ne derece gerekli olduğu her yönüyle aşikârdır. Dolayısıyla bu hususun tekrarı lüzumsuzdur. Netice olarak:
14. Maarifin terakkisi ziyadesiyle arzu edilmekle birlikte;
 - a. Okullarda ve toplumda görülen olumsuzlukların ıslahı,
 - b. Dinî inançların muhafazası ve
 - c. Gençlerin kötü yollara düşmesinin önlenmesi için, edebiyata ve maarife yönelik esaslı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Öyleyse,
 - d. Yukarıda sıralanan mülahazalar ile hükümlerin, aralarında Şeyhülislamın da bulunduğu Bakanlar Kurulunda okunması, mütalaa edilmesi ve bu yönde alınması gereken önlemler üzerinde derinden derine düşünülmesine,
 - e. Alınacak önlemlere Şeyhülislamın ayrıntılı bir mütalaa yazması arzu ve ihtar buyrulmasına,
15. Ferman ile belirlenen hususların vakit geçirmeden Maarif Nazırına tebliği edilmesine karar verilmiştir.

3. H. 03 Ra.1333/M. 17 Şubat 1915 tarihli Arıza

Değerlendirilmeye tabi tutulan ve dönemin Dâhiliye Nazırına bir istida ekinde sunulan Arıza, Mescid-i Nebevi Dersiamlarından El-Hac Ahmet İlyas Efendiye aittir. Dönemin padişahı sultan V. Mehmet Reşat (1909-1918) olup, Dâhiliye Nazırı Talat Beydir. Ahmet İlyas Efendi, misafir olarak Dersaadet'te bulunmaktadır. Müslümanların ve İslam ordusunun başarısız olduğu kanaatini taşımaktadır. İstanbul'da bulunuşunu da vesile kılarak kaleme almış olduğu konuyla ilgili Arızayı (Rapor) bir istida/dilekçe ile Dâhiliye Nazırına sunmaktadır. İstida ve Arızada genel olarak toplum ve devletteki olumsuz gidişatın, başarısızlığın ve ordunun zafer kazanamayışının sebepleri ve bunlara yönelik çözüm önerileri bulunmaktadır. Genel olarak toplumda, ama özellikle Dersaadet, Beyrut ve Şam gibi büyük şehirlerde dinî ve ahlaki açıdan yanlış bir tutum içerisine girilmiştir. Bu kötü yaşayışın milleti ve orduyu zaferden yoksun bıraktığını ileri süren Ahmet İlyas, söz konusu olumsuzlukların giderilmesine yönelik çözüm önerilerini ihtiva eden tavsiyelerini, İçişleri Bakanına sunmak üzere kaleme almıştır. O bunu yaparken, önce ele alacağı konunun önemini ve temel sebeplerini, Arızayı eklediği istidasında ortaya koymaya çalışmaktadır.

a. İstida

Ahmet İlyas, Arıza'yı kaleme almadan önce cihat konusunu dinî, itikadi, ekonomik ve bireysel açılardan değerlendirmektedir. Ona göre cihat, maddi ve manevi hayatı kuşatan bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple konuyu nakli ve akli deliller çerçevesinde ele almakta; cihadın bütün müminler üzerine farz olduğunu belirtmektedir. Bu meyanda cihat görevinin yerine getirilmesindeki genel ilkeleri de sıralamaktadır. Cihadın yerine getirilmesi için en temel prensip, maddi imkânlarla birlikte, bedensel güç ve kabiliyetlere de sahip olmayı gerektirmektedir. Hal böyle olunca cihat, duruma göre nasihat ve duruma göre bedenene yerine getirilir. Fakat her durumda da amaç, hayra davettir. Cihat için bedenene muktedir olmayanlar mal, beden ve mal ile güç yettiremeyenler nasihat, beden, mal ve nasihat ile muktedir olmayanlar ise hayra dua ile iktifa ederler. Ancak hangi durumda olunursa olunsun, cihat bütün Müslümanlar üzerine farzdır ve asla terk edilemez. Terk edilmesi halinde o topluma çeşitli felaketlerin gelmesi kaçınılmazdır. Ahmet İlyas, cihat ile ilgili fikirlerini ve mutlaka yapılması gereken işleri bu şekilde dile getir-

dikten sonra ilahi yardım, zafer ve başarı için yapılması gereken diğer hususların neler olduğunu sıralamaktadır. Buna göre:

İslam ordusunun ilahi yardıma, zafer ve başarıya ulaşabilmesi için maddi güce, Müslümanların kalplerinin birliğine, yardım, zafer ve başarı için Allah'a sığınmalarına ve istirhamda bulunmaları gerekmektedir. Bunun dışında bazı büyük şehirlerde; özellikle Dersaadet, Beyrut ve Şam'da işlenen haram, münkerat/günah ve kabahatlerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Çünkü Allah'a isyan ve günahlarda ısrar eden, sürekli oyun ve eğlencelerle meşgul olan toplumlar, hem ilahi yardımdan mahrum olurlar, hem de mutlaka başlarına bir felaket gelir. Bunun böyle olduğuna yönelik geçmiş milletlerin; hatta İslam Asrında (Asr-ı Saadette) Müslümanların başlarına gelen felaket, musibet ve güçlüklerle ilgili yeterli delil bulunmaktadır. Balkan Harbinde Müslümanların uğradıkları felaketler de yukarıda anlatılan ve titizlikle uyulması gereken üç temel ilkenin terk edilmişinden kaynaklanmıştır. Gerçi son zamanlarda maddi imkânların temini ve İslam Milletinin kalplerinin birleştirilmesi için takdire şayan tedbirler alınmakla birlikte, hâlâ halk arasında işlenen haram ve dinen yasak olan işlerin önü alınamamıştır. Hâlbuki Allah'ın hoşnutluğunun elde edilmesinin yanında, başarı ve zafer kazanabilmek için, işlenen kötülüklerin, haramların ve ahlak dışı işlerin ortadan kaldırılması elzemdir. Bu görevin yerine getirilmesi, halkın idari sorumluluğunu üzerine alan yöneticiler için kesinlikle yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Bu durum ayet ve hadislerle de sabittir.¹⁶

Ahmet İlyas, buraya kadar özetlenmeye çalışılan bu mukaddime niteliğindeki İstidanın kaleme alınış amacını, *"devletin ve bütün Müslüman milletin haklarının muhafazası için idarecileri ne yapmaları gerektiği konusunda ikaz etmek"* olarak belirtmektedir.

İstida ve Arıza'da yer verilen ayet ve hadislere bakıldığında, idari işlerde yapılması gerekenlerle ilgili üç temel hususa önemle dikkat çekildiği anlaşılmaktadır:

1. Emr-i bi'l-maruf, nehy'i ani'l-münker

İslami terminolojide "iyilikleri emretmek, kötülükleri önlemek" olarak bilinen bu başlık altında konunun önemini içeren 15 ayet ve 7 hadise yer verilmektedir.

2. Maddi imkânlarla sahip olmak

Ahmet İlyas, cihadın başarıyla yerine getirilebilmesi için mutlaka maddi imkânlarla sahip olmak gerektiğini belirtmektedir. O, bu görüşünü 11 ayet ve Hz. Peygamberin çeşitli gazalarındaki uygulamalarından örnekler vererek temellendirmektedir. Bu başlık altında ele aldığı ayetlerin içeriği, cihadın ekonomik boyutunu ve bu konuda neler yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁷

Bu bahis kapsamında Ahmet İlyas, cihat ile ilgili hadis nakletme yerine, bizzat Hz. Peygamberin uygulamalarından örnekler vermektedir. Mesela Hz. Peygamber Hendek savaşında askerleriyle birlikte bizzat çalışmıştır. Siper kazmış ve zarar görmemek için zırh giymiştir. Yine Hendek Harbinde Nüaym b. Gatafani'nin Müslüman oluşunu gizlemesine izin vermiş, adı geçenin "savaş hiledir" mantığından hareketle çeşitli hile ve tuzaklar kurarak Yahudilerle Kureyş kabilesinin arasını bozmasına müsaade edilmiştir. Ayrıca Hendek harbinden sonra herhangi bir gaza yapmaya karar verildiğinde gizliliğe özel bir önem verilmiş, hatta seferden haberdar olunması tehlikesine karşı farklı bir yön izlenerek, karşı tarafı şaşırtmaya yönelik bir politika izlenmiştir.

3. Başarı ve zahiri güç ilahidir

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ahmet İlyas burada da cihadın hakkıyla yerine getirilebilmesi için maddi imkânların çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak sadece sahip olunan zahiri güce güvenmenin de yanlış olduğunu; bununla birlikte Allah'ın Müminlere yardım edeceğine ve başarının Allah'tan olduğuna inanmanın da gerektiğine önemle dikkat çekmektedir. Zira ona göre zafer kazanmak için, Allah'a itaat ve haramları terk etmek elzemdir. Bu hususta, içerik olarak, Allah'ın kendi davasına yardım edenlere yardım edeceğini, Allah'a güvenmenin lüzumu, Allah'ın yardım ettiği kişi ve toplumlarla hiç kimsenin baş edemeyeceğini, zorluklara sabırla katlanılması ve sabırda yarışılması gerektiğini ihtiva eden 15 ayete yer verilmektedir.¹⁸

b. Arıza

İlyas Efendi, yukarıda muhteviyatı değerlendirilen İstida'dan sonra içişleri bakanına sunduğu Arıza'yı ele almaktadır. Arıza'da, İstida'da ele aldığı konuları çeşitli ayet, hadis ve tarihi olaylardan örnekler vererek tekrar

¹⁶ Burada "din nasihatir", "kim bir kötülük görürse onu düzeltsin ..." ve "Allah bir toplumdaki ilmi toptan almaz..." gibi hadislere yer verilmektedir.

¹⁷ Konuyla ilgili ayetler: Enfal, 8/60, 65, 15, 45, Nisa, 4/71, Bakara, 2/190-191, Tevbe, 9/1-6 8/15, 45.

¹⁸ Konuyla ilgili ayetler: Muhammed, 47/7, Hac, 22/40, Bakara, 2/250, 249, Al-i İmran, 3/147, 160, 123, 200, Tevbe, 9/25, Nur, 24/55.

etmekte, Arızanın ele alınış amacını ise istidanın ele alınış amacına ilave olarak “Müslümanların kalplerinin birliği, ordu ve donanmanın başarı ve zafer kazanabilmesi için gerekli tavsiyelerde bulunmak” olarak belirtmektedir. Müslümanların gönül ve sosyal birlikteliğinin sağlanabilmesi için maddi imkânlara sahip olmanın yeterli olmayacağını belirten Ahmet İlyas, konuyla ilgili tavsiyelerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Her şeyden evvel toplumda yaygın hale gelen Allah’a itaat konusundaki gevşeklik, giderilmeli, haram ve yasakların işlenilmesine izin verilmemelidir.
2. Şayet halk, haram ve yasaklar konusunda ısrarcı olmaya devam ederse, o takdirde caydırıcı önlemler alınmalıdır. Çünkü bunu yapmak yöneticiler üzerine vaciptir.
3. Eğer yöneticiler bu hususta üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmezlerse, o zaman hayatın ve var olmanın temeli olan cihat sekteye uğrar. Bu durumda Müslümanların başına, geçmiş milletlerin, hatta İslam asrında Müslümanların başına gelen musibet ve felaketlerin gelmesi kaçınılmaz olur.

Arızaya bu giriş cümleleriyle başlayan Ahmet İlyas, buradan itibaren baştan beri sözünü ettiği masiyet, işlenen haram ve günahların neler olduğuna açıklık getirmektedir:

1. Bütün meyhane ve kahvehanelerde Müslümanlar tarafından içki içilmekte, sarhoşluk veren maddeler kullanılmakta ve kumar oynanmaktadır.
2. Toplumda zinaya sebep olan ve teşvik eden işlerin sayısı artmıştır.
3. Hanımlar çarşılarda ve tiyatro bahçelerinde kemal-i edep dairesinde dolaşmamaktadırlar.
4. İslam adabına aykırı çarşaf ve uygun olmayan elbiseler giyilmektedir.

Ahmet İlyas, bu hususları dile getirdikten sonra, kadınların bu tür yaşantılarının geçmişte büyük fitnelere sebep olduğundan bahisle, dünyada en zararlı fitnenin, kadınların fitnessi olduğunu ileri sürmektedir. Mesela Kabil kardeşi Habil’i bir kadın yüzünden öldürmüş, Yahya Peygamber bir kadın emir veya bir kadın yüzünden katledilmiştir.¹⁹

5. Dersaadet, Beyrut ve Şam şehirlerindeki tiyatrolar, haram işler yoluyla para kazanmaktadırlar. Mesela tiyatrolarda kadınlar göğüsleri, omuz ve elleri açık olduğu halde erkeklerin yanında dans etmekte, böylece erkekleri zinaya teşvik etmektedirler.
6. Genç kızlar ve hanımlar, erkek genç talebelerin yanında raks edip dans etmekte, aşk ve meşk yapmaktadırlar. Böylece bu gibi işleri henüz bilmeyen genç kız ve erkeklere kötü örnek olmakta, bu vasıta ile fuhuş, zina ve kötü ahlaka sevk etmektedirler. Bu gibi hususlar fevkalade önemli, sonuçları vahim, bütün Müslümanların genç kız ve erkek evlatları için zararlıdır. Diğer taraftan bu hayat tarzı, diğer İslam ülkelerine de sirayet edecek, değişik İslam ülkelerinden gelenlerin üzerinde olumsuz etki yapacaktır.
7. Sonuç itibarıyla, Dâhiliye Nazırı olarak haramların işlendiği bu tiyatrolarda, çarşı ve pazarlarda yaşananlara kayıtsız kalınır, gerekli önlemler alınmaz ise, bu ve benzeri işler daha da artacaktır. Dolayısıyla bir an önce söz konusu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve milletin yararına bir tiyatro kurulması gerekmektedir.
8. Genç kız ve erkek çocuklar ile hanımlara faydalı, güzel ahlak ve adap talimi için bir sinema açılmalı, sinema için haramlardan arındırılmış bir program hazırlanmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bildiriye ele alınan iki ferman ve bir istida ekindeki Arızada ele alınan konular bizlere II. Abdülhamit ve V. Mehmet Reşat dönemlerinde (1895-1915) okullarda ve toplumda dini-ahlaki durum, şiir, edebiyat, tiyatro ve sinema ile ilgili uygulamalara yönelik ipuçları vermektedir. 1895 yılına ait birinci ferman, II. Abdülhamid’in idaredeki ikinci on beş yılından itibaren yeni açılan bütün okul kademelerinde dinî ilimler ve ahlak derslerine nasıl ağırlık verildiğini göstermektedir. Bu uygulama yeni tür mekteplerde yetişen “ahval ve atvarı garip nesillerin” içinde yetiştikleri topluma tekrar kazandırılması amacıyla, dinin bir çözüm yolu olarak görüldüğünü göstermektedir. Zira özellikle yeni açılan rüştiye, idadi, sultani, mülkiye mektepleri ve askeri okullar gibi bütün okul kademelerinde din ve ahlak hususlarında önemli sapmalar ortaya çıkmıştır. Bu sapmaların müsebbipleri arasında kötü ve

¹⁹ Ahmet İlyas, Yahya Peygamberin bir kadın Emir veya bir kadın tarafından öldürüldüğü hususunda Hz. Peygamber’in bir hadisinin olduğunu ileri sürmektedir.

yanlış fikir üreterek öğrencilerin zihinlerini bozan öğretmenler de bulunmaktadır.

1904 tarihli II. Fermanda ise, alınan bütün tedbirlere rağmen Tanzimat ile başlayan ve İslahat Fermanıyla devam eden yenileşme ve batılılaşma hareketlerinin toplumun yerleşik değerlerindeki aşınmayı hızla artırdığı anlaşılmaktadır. Toplumda yeni nesil ve özellikle kendini aydın olarak gören kesim arasında romantizmi, hükümet aleyhine politika üretmeyi ve din tarafından yasaklanan hususların işlenmesini terakki olarak kabul eden bir anlayış bulunmaktadır. Hâlbuki gerçek terakki, eğitim-öğretim, idari, askeri, sanayi ve ticari alanlardaki ilerleme ve güzel ahlakın birliktelikte yaygınlaştırılmasıyla gerçekleşebilir. Bu alanlarda gerekli denge kurulmadığı takdirde, eğitim ve öğretim memleketle mutluluk değil yıkım getirecektir.

Toplumda etnisiteye dayalı ırkçı düşünceler artmış, cebebi okulların zararlı faaliyetleri iyice çoğalmış, etnik kökeni farklı insanlardan oluşan İslam toplumu, dağılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Ahmet İlyas'a göre toplumun bütünlüğü ve huzuru açısından tehlike arz eden bu durumun tek çaresi İslam inançları ve ahlak anlayışıdır. Bu sebeple her türlü fazileti bünyesinde barındıran İslam'ın gereği gibi öğretilmesi gerekmektedir. Çünkü aynı itikadı paylaşmak, toplumunun bütünlüğü ile mukaddes hilafet ve devletin devamı için önemli bir birleştiricidir. Diğer yandan son zamanlarda edebiyat adı altında yapılan neşriyat, devleti ve İslam milletinin birlikteliğini tehlikeye düşürmekte, gençlerin ahlakını bozmaktadır. Yabancı mekteplerdeki bazı öğretmenler ve yürütülen eğitim-öğretim de Müslüman talebelerin itikadını bozmaktadır. Bazı kişiler toplumda "İslam Maskesi" altında Müslüman'ların ahlakını ve birlikteliğini ifsal etmektedir. Mekteplerde okutulan Hikmet derslerinden sadece felsefeye ağırlık verilmekte, fen ilimlerine ise yer verilmemektedir. Müslüman öğrenciler sanat ve ticaretten ziyade idari işlerde çalışmayı tercih etmektedirler. Bu hususta roman adı altındaki neşriyat ve öğretmenlerin yanlış yönlendirmeleri etkin olmaktadır. Bu sebeple mekteplerde hangi evsafa talebe yetiştirilmesinin belirlenmesi ve bu yönde gerekli tedbirleri alınmalıdır. Dini terbiye ve güzel ahlakın muhafazası ile ilgili gerekli önlemler alınmalı, Maarifin terakkisi elzem olmakla birlikte, toplum ve okullarda ortaya çıkan gayri İslami ve ahlaki yaşantının önüne geçilmelidir.

Her iki fermanla da Osmanlı toplumunda ve okullarda ortaya çıkan ahlaki aşınma, dini yozlaşma ve ırkçı görüşlerin doğurduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için, İslam Dini en önemli çare olarak görülmektedir. Diğer yandan fermanlarda ele alınan konular, batılılaşmanın okul ve toplumda meydana getirdiği aşınmaları göstermektedir. Mescid-i Nebevi Dersiamlarından olan Ahmet İlyas ise, fermanlarda dile getirilen olumsuzluklara benzer hususları ele almakta ve bunların giderilmesi için İçişleri Bakanından üzerine düşeni yapmasını istemektedir. Ona göre toplumda Emr-i bi'l-maruf, nehy'i ani'l-münker; iyilikleri tavsiye, kötülükleri önleme görevi terk edilmiş, toplumda İslam inancı ve ahlakına aykırı tutum ve davranışlar ortaya çıkmıştır. Tiyatro ve sinemalarda oynatılan oyunlar toplumdaki yerleşik ahlaki değerleri sarsmaktadır. İdari makamların başında gelen ve asayişten sorumlu içişleri bakanı da üzerine düşen görevi yerine getirmemektedir. Ancak bu uyarı görevi yerine getirilse bile yine yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte toplumun ekonomik imkanlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Toplumda arzu edilen dini ve ahlaki huzurun temini için bu iki önemli şartın yerine getirilmesini de eksik bulan Ahmet İlyas, söz konusu iki temel ilke ile birlikte zahiri güç ve başarının Allah'tan olduğuna inanılması gerektiğini de şart koşmaktadır.

Gerek Fermanlarda ve gerekse Ahmet İlyas'ın dönemin İçişleri Bakanlığına sunmuş olduğu arızada toplumun birlik ve bütünlüğünü bozan hususlar konusundaki tespitlerin günümüzde de tartışılması dikkat çekicidir. İlerlemenin çalışma ve bilimsel anlamda değil de romantizm, oyun eğlence, tiyatro ve sinema gibi alanlardaki uygulamalarda arasinması, eğitim ve öğretimde böyle bir anlayışın egemen olması, toplumda hakim olan İslam itikadı ve ahlakından uzaklaşılması, azınlıkların art niyetli faaliyetleri, ekonomik hayatın yabancıların elinde bulunması, etnisitenin harekete geçirilmesi ve yetkililerin üzerlerine düşeni yapmamaları gibi hususların toplumun birliğini ve huzurunu bozan etkenler olarak belirlenmesi günümüze de ışık tutmaktadır.